STAARE

samernas Östersund

Ewa Ljungdahl

STAARE är samernas namn på Östersund. Staare betyder »sta'n« på sydsamiska, och är det namn vi använder i broschyren. Ordet »lappar« är konsekvent utbytt mot »samer« i äldre intervjuer m.m. förutom i termerna lappby, lappfogde och sockenlapp, som är vedertagna begrepp, och i ortnamn.

Ovan: Renar på Hofvallen i mars, när det var marknad i Staare, runt år 1920. Man kunde åka ackja för en liten penning. Foto: Jamtlis fotosamlingar.

Foto på omslagets framsida: Samer på Stortorget. Per Larsson från Glen till vänster. Foto: Nils Thomasson, Jamtlis fotosamlingar.

BUERIE BÅATEME!

Välkommen till samernas Östersund – Staare!

Staare grundades av Gustaf III år 1786 som den första och enda staden i Jämtlands län. Tidigare var Frösön centrum för administration, handel och undervisning. Det tog lång tid för Staare att växa till något som liknade en stad eftersom den anlades i ett sankt och myrlänt område i utkanten av Odensala by. Ännu i början av 1800-talet fanns det endast några få hus, och nybyggarna fick börja med att dika ut och bryta ny mark. Det som skulle föreställa gator liknade mer leriga stigar. När Jämtland blev eget län 1810 blev Staare säte för länsstyrelsen, men inte förrän på 1840-talet började orten likna en stad med residens, lasarett, sparbank, kyrka, ångbåt och egen tidning. Frösö trivialskola, som senare blev läroverk, flyttades in till staden. Men det verkliga uppsvinget kom 1882 när mellanriksbanan Sundsvall–Storlien invigdes. Året innan hade Staare fått järnvägsförbindelse med Stockholm.

Från den tiden växte stadens betydelse både inom administration, handel, militär verksamhet och som lärosäte. Staare, med femton mil till närmaste grannstad, blev centralort för befolkningen i hela Jämtlands län. Även för den samiska befolkningen är Staare en centralpunkt. Förutom att det finns en relativt stor samisk befolkning i staden så har samer från hela regionen haft ärenden hit i alla tider. Sedan 2010 är Staare samisk förvaltningskommun.

Trakterna runt Staare är fina vinterbetesmarker för renarna, och fortfarande betar renar endast några få mil från stadens centrum. Det är inte heller så länge sedan samebyarna hade sina årliga vinterflyttningar mellan sommar- och vinterbetesland på Storsjöisen och gjorde uppehåll både på Frösön och i Staare.

Så nog finns det fog för att kalla Staare för ett samiskt centrum. Samerna har helt enkelt kallat Östersund för Staare, vilket betyder staden.

Begreppet Staare håller sakta på att accepteras som namn på staden även utanför det samiska samhället. Varje onsdagskväll under vintern 2015 har det till exempel arrangerats Staaren open stage på Gamla Tingshuset.

I broschyren vidgar vi begreppet Staare lite, så att inte bara själva staden utan hela kommunen, Staaren tjielte, omfattas. Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum, har producerat broschyren med finansiering från Länsstyrelsen i Jämtlands län.

1918 års landsmöte

När vi pratar om Staare som samisk mötesplats så har 1918 års landsmöte en given förstaplats. Mötet var det första samlade steget mot demokrati och en samisk riksorganisation på svensk sida. Året innan, den 6 februari 1917, hade förkämparna Elsa Laula och Daniel Mortenson kallat till det allra första samiska landsmötet i Trondheim. Mötet blev en kraftfull manifestation mot myndigheter och förtryck och samlade över hundra personer. Även ett antal svenska samer deltog i Trondheimsmötet.

Inspirerade av Laula och Mortenson kallade Vilhelmina-Åsele sameförening till ett landsmöte i Staare 5–9 februari 1918. Mötet hölls i Missionshuset, en byggnad som låg i korsningen Rådhusgatan-Artillerigatan (huset rivet 1968). Landsmötet samlade hela 219 delegater från det svenska samiska området samt några norska samer. De allra flesta, 131 personer, kom från Jämtland och Härjedalen. Värt att uppmärksamma är att var tredje mötesdeltagare var kvinna. Förutom de samiska representanterna deltog bland andra landshövdingen i Jämtlands län Johan Widén, borgmästaren i Stockholm Carl Lindhagen (Lindhagen var samevän och den som hade utverkat statliga medel så att landsmötet kunde hållas), nomadskoleinspektör Karnell, lappfogdarna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län samt representanter från pressen. För att markera betydelsen av kraftsamlingen skickades ett telegram till kung Gustaf V: *vi äro förvissade om att svenska statsmakterna, som alltid med välvilja omfattat lapparnas sak, även i fortsättningen skola stödja oss i våra strävanden till upplysning, kultur och ekonomiskt framåtskridande.*

Kungen svarade med att skicka sina bästa välgångsönskningar. Mötet skickade även ett hälsningstelegram till kung Harald i Norge.

Invigningstalare var ordföranden i Vilhelmina-Åsele sameförening Andreas Wilks som betonade vikten av att så många samer hade hörsammat inbjudan till »ett utomordentligt högtidligt och enastående tillfälle att diskutera angelägna frågor«.

I sitt tal förklarande Wilks varför mötet hölls i en stad och inte på till exempel Kebnekajse: *det beror dels på att vi velat få mötet mera uppmärksammat, så att våra strävanden och vad som förhandlas lättare skall nå fram till den yttre världen, och dels för att anordningar för ett dylikt större möte i alla avseenden äro lättare att vidtaga i en stad än eljest på en mindre plats. Varför vi just valt staden Östersund och icke exempelvis Luleå eller Haparanda beror på staden Östersunds mera centrala läge för huvudparten av intressenterna för mötet. Och även i tanke på att man velat räkna med norska stamfränder som gäster.*

De viktigaste punkterna på mötet var bosättningsfrågan, renbeteslagen och skolfrågan. Bland talarna märktes renskötarsonen och pionjären i den samiska kulturkampen Torkel Tomasson från Vilhelmina och dåvarande teologie kandidaten Gustaf Park från Arje-

Deltagarna i det första samiska landsmötet 1918 samlade framför Rådhuset. Foto: Jamtlis fotosamlingar.

plog som båda riktade skarp kritik mot statens samepolitik, framför allt mot lappfogdesystemet. Behovet av en samisk kamporganisation var stort, det var alla rörande överens om, men av olika skäl dröjde det till 1950 innan Svenska Samernas Riksförbund (SSR), bildades.

Maria Helena Ringdal från Mittådalens sameby var en av dem som deltog i mötet i Staare. Hon skrev en lång visa om mötet, nästan som ett referat. Så här lyder sista versen:

Nu slutar festligheten
och resan blir vårt mål.
Vi åter lämnar staden
allt med dess rika prakt.
Ja, hjärtligt får vi tacka
den staden Östersund
som öppnat sina portar
för nomadfolkets väl.

Utifrån traditionen från 1918 om Staare som en samiska mötesplats har SSR förlagt många av sina landsmöten hit.

Att just den 6 februari valdes till Samefolkets dag är för att hedra minnet av det första samiska landsmötet i Trondheim denna dag 1917. Högtidsdagen firas över hela Saepmie. Första gången den samiska flaggan vajade på Samefolkets dag var i samband med inledandet av FN:s internationella urbefolkningsår 1993 i Jokkmokk.

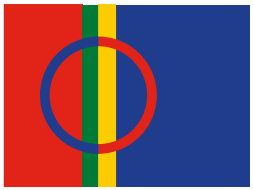

Flaggan är gemensam för alla samer oavsett nation. Den godkändes 15 augusti 1986 av den Nordiska Samekonferensen i Åre. Cirkeln i mitten är en symbol för solen och månen, solringen är röd och månringen är blå. Färgerna på flaggan, klart röd, blå, grön och gul, kommer från den traditionella samiska dräkten.

Samiska medier

TIDNINGEN SAMEFOLKET

Ett direkt resultat av landsmötet i Staare var grundandet av den första samiska tidningen i Sverige, *Samefolkets Egen Tidning,* (SET) som utkom med det ett första provnummer i november 1918. Redaktör och ansvarig utgivare var samen Torkel Tomasson från Vilhelmina som vid den tiden läste juridik i Uppsala. En tidig föregångare var *Lapparnas egen tidning,* som kom ut åren 1904–1905, även den med Tomasson som redaktör. Efter tretton års uppehåll var tiden mogen för *Samefolkets Egen Tidning.* I det första numret uttryckte Tomasson sin ambition att tidningen skulle »tjäna som språkrör, budbärare, väktare, förkunnare och väckare i samefolkets värld«. Tidningen utkom till en början med fyra nummer per år. Efter Tomassons död 1940 tog kyrkoherde Gustaf Park över redaktionskapet. År 1961 förkortades tidningens namn till enbart *Samefolket*.

Från mitten av 1970-talet till början av 2000-talet hade *Samefolket* sin redaktion i Staare. Olle Andersson, Pål Doj och Gustaf Jillker var redaktörer under den tiden. Under många år fungerade *Samefolkets* redaktion på Regementsgatan som den givna samiska mötesplatsen, både för bofasta och besökande samer. Senare delade *Samefolket* lokal med Östersunds sameförening, »Staaren sibrie«, på Gränsgatan.

Tidningen ges fortfarande ut med sex nummer per år, och rapporterar om aktuella kulturella och politiska händelser över hela Saepmie samt om urfolk på andra håll i världen. *Samefolket* ägs av de samiska organisationerna Same Ätnam och SSR.

LOKALRADION: SAMISK STUND

Under några år hade Radio Jämtland i samarbete med Radio Västerbotten regelbundna samiska inslag, »Samisk stund«. Programmet kunde innehålla nyheter, intervjuer och reportage i angelägna frågor, alltid på sydsamiska. I Staare fanns under några år en speciell halvtidstjänst som ansvarade för det samiska programinslaget. I slutet av 1980-talet upphörde de samiska radioprogrammen på Radio Jämtland och flyttades till Sameradion.

Bilden är troligen tagen under marknadsdagarna i Östersund då Frälsningsarmén inbjöd samerna till en festkväll. Med på bilden finns Anna Kråik, Handölsdalen, Undersåker, Nils Johan och Maria Nilsson, Gransjödalen, Frostvikens mellersta sameby, Sigrid Persson, Skäckersfjäll, Kall, »Pål Nils Sigrid«, Jänsmässholmen, Offerdal och Lisa Andersson, Gäddede, Frostviken. Bilden är tagen omkring 1900.
Foto: Nils Thomasson, Jamtlis fotosamlingar.

Gaaltije – sydsamiskt kulturcentrum

Gaaltije betyder kallkälla. En plats för möten och att släcka sin törst på. Men gaaltije kan även vara kunskapens källa.

Det samiska ålderdomshemmet i Änge i Undersåker avslutade sin verksamhet 1982. Några år senare lades även nomadskolan som låg granne med Fjällgård ned. I samband med nerläggningarna föddes tankarna på att slå ihop grannfastigheterna Fjällgård och nomadskolan och där bygga upp ett sydsamiskt konst- och kulturcentrum. Stiftelsen Gaaltije bildades för att driva frågan, och det tilltänkta kulturcentret blev föremål för två statliga utredningar och behandlades i regeringens proposition 1992. Drivande krafter var främst John Paul Persson, som var ordförande i stiftelsen, och Ingwar Åhrén. Men förslaget genomfördes aldrig, ett besvärligt ekonomiskt läge satte käppar i hjulet och det hela sköts på framtiden.

Ett par år senare öppnades nya möjligheter till finansiering när Sverige blev medlemsstat i EU och det därigenom blev möjligt att söka bidrag för att driva olika projekt, även vad gäller samisk kultur. Tankarna på ett kulturcentrum i Underåker övergavs, och stiftelsen Gaaltije fick EU-finansiering till ett förprojekt för att arbeta med uppbyggnad av ett sydsamiskt centrum, nu med placering i Staare. Den första tiden hyrde stiftelsen kontorslokaler på länsstyrelsen, men i december 1999 flyttades verksamheten till ett eget hus, gamla Tullkammaren i Staare. Glädjen var stor när drömmen om ett sydsamiskt kulturcentrum äntligen hade gått i uppfyllelse. Invigningstalare den stora dagen var bland andra hedersdoktor Lars Thomasson, som berättade om Staares historia som samisk mötesplats.

Sedan 1999 har Gaaltije sina lokaler i Tullkammaren på Köpmangatan.

Snabbt blev Gaaltije den mötesplats som så många hade efterfrågat. Möbler, tavlor och porslin från nomadskolan i Ånge hade flyttats till Gaaltije, och minnen från skoltiden blev ett givet samtalsämne när samer från olika delar av länet träffades. Gaaltijes första verksamhetsledare var Ingwar Åhrén, som redan före starten hade lagt ned mycket tid på planeringen av centret. Möten av olika slag, utställningar och spontana besök fyllde lokalerna från första dagen. Genom åren har Gaaltije genomfört mängder med projekt, stora som små, som ensam institution eller tillsammans med andra samiska institutioner. De flesta, men inte alls alla, projekt har varit finansierade genom olika EU-program. Projekten har berört alla möjliga områden; språk, information, konst och hantverk, turism, en sydsamisk bokbuss, teater, mathantverk, historia och arkeologi är bara några av dem. Gaaltije har gjort en stor insats på kulturmiljöområdet med alla de inventeringar av samiska kulturmiljöer som har genomförts i samarbete med samebyar, sameföreningar och organisationer. Resultatet av detta arbete finns redovisat i samlade skrifter.

Gaaltije ger ut böcker och informationsskrifter i en egen skriftserie, visar utställningar och driver en liten butik där man bland annat kan köpa sydsamiska läromedel och renkött.

John Paul Persson och Ingwar Åhrén samtalar vid kaffebordet vid Gaaltijes tioårsjubileum 2009.

Samer i den offentliga utsmyckningen

När man går omkring i Staare slås man av att det inte är det inte så mycket i stadens offentliga utsmyckning som visar på samisk närvaro. Men det finns ett par intressanta exempel.

På Sparbankshusets (uppfört 1915) vägg som är vänd ut mot Stortorget finns fyra ansiktsskulpturer föreställande en samisk man och en kvinna, troligtvis hans hustru, samt en jämtländsk bonde och hans hustru. Skulpturerna är utförda av Lina Eriksson (1894–1989, Lina i Lyckotorpet), som var född i ett torp utanför Hammerdal. Efter arbete på Jämtslöjd i Staare och hos Gusta stenförädling i Brunflo kom hon så småningom in på Konstfack med inriktning keramik och skulptur. Kanske fick Lina Eriksson inspiration till sina samiska skulpturer av en renskötarfamilj som klädd i kolt stod på torget och sålde renskinn?

1889 byggde Sundsvallsbanken ett stenhus i två våningar på Storgatan. Järnvägen hade kommit och handelslivet blomstrade. I portalen till bankens dåvarande huvudingång finns flera mindre skulpturer som symboliskt visar på handels betydelse, både för staden och för banken. Bland skulpturerna märks en fiskare, en bonde och så en samisk man eller pojke som bär en stor fågel, tjäder eller orre, över axeln. Det är intressant att de samiska tillskotten till handeln hade en sådan dignitet att de avbildades vid ingången till en av stadens största banker.

Staaren sibrie – Östersunds sameförening

Staaren sibrie bildades 1976. Sent, tyckte vissa med tanke på att samernas första landsmöte hölls i Staare redan 1918, men bättre sent än aldrig tyckte Olle Andersson som ledde det första mötet och var glad över att så många kom. Till en början hade föreningen ingen egen lokal utan hyrde in sig på olika ställen i staden. Senare delade de lokal med tidningen Samefolket på Gränsgatan, en lokal som föreningen fortfarande använder men numera utan Samefolket som har flyttat sin redaktion till annan ort. Föreningens verksamhet har varierat genom åren. Bland annat har man haft slöjdverksamhet och då arbetat med både tenn, skoband och mönsterkonstruktion. Man har bjudit in till samiskt julbord, haft traditionella köttkok, språkkurser, arrangerat innebandyturnering och ordnat dagsutflykter till bland annat Fjällmuseet i Funäsdalen. Under några år hade föreningen en omfattande barnverksamhet med bland annat besök på kalvmärkning, sarvslakt och utflykt till Njarka sameläger. Numera arrangerar föreningen Samefolkets dag den 6 februari varje år och bedriver även kursverksamhet.

Staaren sibrie arrangerade det första samemästerskapet på skidor i Staare i mars 1982. Tävlingarna hölls på ÖSK-skidstadion och bestod av renskötartävling för herrar respektive damer, individuella längdtävlingar och stafetter. I renskötartävlingen ingick för herrar skidåkning 7 km, skjutning och lassokastning och för damer skidåkning 5 km och lassokastning. Förutom skidtävlingarna stod dans, bankett, konserter och thesupé på programmet. Sammanlagt var flera hundra personer inblandande i mästerskapen om man räknar både tävlande och arrangörer. Det var ett ansvarsfullt och tidsödande arrangemang berättar Olof T Johansson, som var generalsekreterare, och sameföreningens medlemmar drog en suck av lättnad när priserna var utdelade och allt var överstökat.

Staaren sibrie bjöd tillsammans med Gaaltije och Staaren tjielte på köttsoppa och tårta på Samernas dag 6/2 2015.

Sametinget och samiskt informationscentrum

Sedan 1997 har Sametinget ett lokalkontor i Staare. Från början var verksamheten liten och inhyst i länsstyrelsens lokaler, men den utökades allteftersom och i dag har kontoret ett tiotal anställda. Kontoret ligger numera i gamla Tullkammaren på Köpmangatan, i samma hus som Gaaltije. Där har även Samiskt informationscentrum sina lokaler. Sametingets huvudkontor ligger i Kiruna och lokalkontor finns förutom i Staare även i Jokkmokk och Tärnaby.

Sametinget är både en statlig myndighet och ett folkvalt samiskt parlament med uppdraget att verka för en levande samisk kultur i Sverige. Som statlig myndighet har Sametinget förvaltningsuppgifter under regeringen. Arbetsuppgifterna är inskrivna i Sametingslagen. Det folkvalda parlamentet består av 31 ledamöter som träffas till plenum tre gånger per år. Styrelsen är ytterst ansvarig för Sametingets verksamhet. Sametinget invigdes 1993. Från och med år 2008 överfördes vissa uppgifter från länsstyrelserna och Jordbruksverket till Sametinget, bland annat vad gäller rennäringsfrågor. Sametingets verksamhet spänner över vitt skilda områden som samiskt näringsliv, rennäring, rovdjursfrågor, landsbygdsutveckling, samhällsplanering, miljö och klimat, utbildning och forskning, främjande av samiska kulturyttringar och traditionell kunskap, kulturarvsfrågor, litteraturfrågor, språklig rådgivning, språklig revitalisering, metodutveckling, gränslöst samiskt samarbete, mänskliga rättigheter, minoritetsfrågor, internationella urfolksfrågor samt information om samer och samiska förhållanden (www.sametinget.se).

Det samiska informationscentrumet, som invigdes den 29 augusti 2005, är en del av Sametingets myndighetsuppdrag. Uppdraget är nationellt med direktiv från regeringen och består i att öka människors kunskaper om samer och samisk kultur. I uppdraget ingår bland annat att svara på frågor, initiera och medverka vid arrangemang och kampanjer. Syftet är öka tillgången på information, göra den lättillgänglig och på alla sätt främja informationen om det samiska i samhället (www.samer.se).

Samisk förvaltningskommun

En ny lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk gäller i Sverige från och med den 1 januari 2010. Eftersom samer tillhör de nationella minoriteterna omfattas det sydsamiska språket av språklagen. Staaren tjielte (Östersunds kommun) ingår i det samiska förvaltningsområdet, och 1 januari 2010 inrättades en tjänst som samisk samordnare i kommunen. Sammanlagt finns det år 2015 nitton samiska förvaltningskommuner. Förutom Staare ligger fem av dem i Jämtlands län; Strömsund, Krokom, Åre, Berg och Härjedalen. Förvaltningskommunerna har en årlig tilldelning av medel som är öronmärkta för samisk verksamhet.

Lagen innebär att samer ska ges möjlighet att använda det samiska språket i kontakter med kommunen och att samer har rätt till förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på samiska. Syftet med den nya lagstiftningen är att skapa en bättre grund för de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i Sverige. Detta gäller särskilt barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket. De kommuner som ingår i förvaltningsområdet ska ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med representanter för minoriteterna i sådana frågor.

SVENSK FÖRFATTNINGSSAMLING SFS 2009:724

Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk;
utfärdad den 11 juni 2009.

Enligt riksdagens beslut föreskrivs följande.

Allmänna bestämmelser

1 § Denna lag innehåller bestämmelser om nationella minoriteter, nationella minoritetsspråk, förvaltningsområden och rätten att använda minoritetsspråk hos förvaltningsmyndigheter och domstolar samt bestämmelser om vissa skyldigheter inom förskoleverksamhet och äldreomsorg. Lagen innehåller också bestämmelser om uppföljning av tillämpningen av lagen.

2 § Nationella minoriteter är judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar i enlighet med Sveriges åtaganden enligt Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (SÖ 2000:2) och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (SÖ 2000:3). I språklagen (2009:600) anges att de nationella minoritetsspråken är finska, jiddisch, meänkieli, romani chib och samiska.

3 § Förvaltningsmyndigheter ska när det behövs på lämpligt sätt informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter enligt denna lag.

4 § I språklagen (2009:600) anges att det allmänna har ett särskilt ansvar för att skydda och främja de nationella minoritetsspråken. Det allmänna ska även i övrigt främja de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sin kultur i Sverige. Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt.

5 § Förvaltningsmyndigheter ska ge de nationella minoriteterna möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och så långt det är möjligt samråda med representanter för minoriteterna i sådana frågor.

Vad innebär det i praktiken att Staare är en samisk förvaltningskommun? Anna Kråik Åström som är samisk språkambassadör/samordnare i kommunen 2015 berättar:

Det innebär en hel massa saker på olika nivåer i kommunens verksamhet. Att öka kunskapen om samiska förhållanden, språk och kulturförståelse genomsyrar Annas dagliga arbete. Utbildning av och information till kommunens personal och politiker är en viktig del av hennes vardag. Även om Anna tycker att förankringsarbetet går sakta ibland så upplever hon att det har hänt mycket positivt sedan språklagen infördes 2010. Medvetenheten har höjts och samiska frågor lyfts allt oftare.

FÖRSKOLEAVDELNING: Det har länge funnits efterfrågan på en samisk förskola eller förskoleavdelning i Staare. Ett problem har varit att rekrytera personal som både har språklig kompetens och pedagogisk utbildning. För tillfället finns en samisk avdelning på förskolan Mosippan. Där finns en barnskötare med samisk kulturkompetens samt en samisk modersmålslärare som arbetar 20 procent. Förskolans inredning har samiska förtecken och verksamhetsplanen utgår från samernas åtta årstider så att aktiviteterna följer årstidsgången. Detta gäller för samtliga barn på förskoleavdelningen.

ANDRA FÖRSKOLOR OCH SKOLOR: Alla samiska barn i förskola och skola har rätt till modersmålsundervisning. I Staaren tjielte (Östersunds kommun) får varje barn 60 minuters undervisning i samiska varje vecka. Dessutom har kommunen skjutit till av de speciella förvaltningsmedlen så att varje barn får ytterligare 60 minuters undervisning varje vecka, alltså sammanlagt 120 minuter. En lärare är anställd på 80 procent. Modersmålsundervisningen sker utanför ordinarie skoltid, vilket innebär att barnen har lektionerna i samiska efter skolans slut. Möjligheten till modersmålsundervisning har inneburit ett rejält uppsving för sydsamiskan. I Staare finns flera nordsamiska barn, och även de har möjlighet att få undervisning i sitt modersmål.

ÄLDREOMSORG: I dag finns det få brukare vad gäller samisk äldreomsorg. Kommunen har tillgång till personal med samisk kulturkompetens och har möjlighet att erbjuda samisk personal vidareutbildning i sydsamiska.

Det är svårt att bedöma hur stort behovet av samisk äldreomsorg kommer att vara i framtiden.

SENIORTRÄFFAR: En gång varje månad bjuder kommunen in till seniorträffar för samer över 65 år i en lokal i centrala Staare. Seniorernas önskemål inför träffarna var att ha någonstans att träffas, prata och att äta »riktig« samisk mat. Andra aktiviteter kan vara filmvisning och föredrag och så småningom kanske språkundervisning.

KOMMUNAL SERVICE: När man som allmänhet ringer till kommunen får man redan i kundcenter möjlighet att betjänas på sydsamiska. Det fungerar så att man lämnar ett meddelande i mobilsvar, och blir därefter uppringd och erbjuden ett trepartssamtal med den aktuella handläggaren och en tolk. Det finns även möjlighet att bli betjänad på nordsamiska, dock inte med samma upplägg. All personal i kundcentrum har fått en grundkurs i sydsamiska för att kunna känna igen språket vid en första kontakt med medborgaren. Vidare finns planer på att Socialtjänstens personal ska få speciell undervisning i social kulturkompetens.

I Annas arbetsuppgifter ingår också att se till att samiska intressen tas tillvara i kommunens allmänna verksamheter. Det kan innebära att initiera samråd med samebyarna när det gäller exploateringar inom områden i kommunen som är av riksintresse för rennäringen eller att påminna om att det kan finnas samiska kulturlämningar på mark som ska exploateras. En mycket viktig del i att synliggöra samisk närvaro är att skylta kommunens offentliga byggnader med samisk text. Arbetet pågår för fullt och i dag blir besökare i kommunens lokaler i Rådhuset mötta av samisk skyltning. Likaså finns samisk text på biblioteket, *Staaren gärjagåetie,* vilket direkt översatt betyder Östersunds bokhus, och på en del av idrottsanläggningarna. Språket synliggörs även på några av kommunens promenadstigar och friluftsområden längs Storsjöns strand. Att påverka kommunen att köpa in konst av samiska konstnärer och initiera samiska teaterföreställningar, konserter och andra kulturarrangemang är andra viktiga arbetsuppgifter. Nyligen har kommunen köpt in några verk av den samiske konstnären Anders Sunna.

På den samiska nationaldagen 2015 vajade sammanlagt 42 samiska flaggor i vinden runt om i Staare. Ett kraftfullt sätt att visa på samisk närvaro!

Handels- & utbildningscentrum, allmänkultur

MARKNADER OCH TORGHANDEL

Med centralt läge mitt i länet och många mil till andra städer har Staare och Frösön en lång historia som centrum för all slags handel. Vintermarknaderna drog till sig säljare och köpare från när och fjärran. Framför allt har Gregoriemarknaden i mitten av mars varit betydelsefull. »Gregorie« har mycket gamla anor och hölls längre tillbaka på Frösön. Den påstås ha varit en av Sveriges livligaste marknader på 1800-talet. Inte minst handeln med hudar och skinn var betydelsefull med handelshus både från Stockholm, Trondheim och Levanger på plats. Samerna var i högsta grad involverade i skinnhandeln här liksom på andra platser i norr och levererade inte bara renskinn utan även skinn av ekorre, mård, räv och hermelin. Tjäder, orre och ripa ingick också i sortimentet. Renskinnsskor var, liksom annan samisk slöjd och hantverk, omtyckta och lättsålda produkter och samiska försäljare var självklara inslag både på »Gregorie« och i handeln på Stortorget. *Där syntes dalkarlar med sina grant målade trähästar och andra hemslöjdsartiklar, samer som sålde renstekar, bönder med skrindor, fyllda av fågelkroppar, samt hästhandlare som visade sina hästar och lät dessa visa tänderna* berättade prästen Carl J. E. Hasselberg (f. 1856) i sina pojkminnen från sekelskiftets Staare (Jämten 1936). »Gregorie« spelade så småningom ut sin roll, och under 1900-talet hölls den med ojämna mellanrum. 1986 återuppstod marknaden i modern tappning.

Om samernas tidiga närvaro vid Gregoriemarknaden finns en intressant uppteckning av läkaren Johan Otto Hagström från 1749: En man berättade för Hagström att denne som ung (vilket bör ha varit tidigt på 1700-talet) hade uppmärksammat att samerna som besökte Frösö marknad ibland ville ha hö till renarna av frösöbönderna eftersom den medhavda renlaven hade tagit slut längs vägen. Renarna verkade uppskatta den ovana födan, *renarna åto af detta hårdwallshö tämmeligen wäl.*

I samband med Gregoriemarknaden var det folkfest i Staare. Underhållning av olika slag tillhörde marknadsdagarna, och samerna liksom alla andra landsbygdsbor reste gärna in till staden och deltog i festligheterna.

Samerna var väldigt nyfikna på nymodigheter. Min far köpte en grammofon på marknaden i Staare. När han spelade för bönderna i Hotagen trodde de att det var en spåtrumma. Jag var väldigt stolt när jag gick omkring och bar den där stora grammofontratten på ryggsäcken. På marknaden i Staare bodde vi i en ladugård. Far lovade att köpa ett salongsgevär åt mig. Jag kunde inte sova natten innan. När jag fått geväret hade jag det bredvid mig i sängen. (Daniel Persson från Jänsmässholmen i Andersson 2000: *Den sista rajden).*

Renskinnsförsäljning vid Gregoriemarknaden. I bakgrunden ärorika Grand Hotel.
Foto: Nils Thomasson, Jamtlis fotosamlingar.

Fredrik Johansson från Glen kör kapplöpning med ren på travbanan, början av 1950-talet. Hallings foto, Jamtlis fotosamlingar.

Ett annorlunda inslag under marknaden var när renskötarna Fredrik Johansson och Petter Jonsson från Glen hade kappkörning med tamrenar på travbanan någon gång i början av 1950-talet. Fredrik ledde loppet ända in på slutspurten, men då körde han till stor förtret omkull med hela ekipaget. Samma år hade Fredrik Johansson och Petter Jonsson tama renar på Jamtli. Där fick besökarna åka på rundtur i ackja efter renarna.

Många samer bodde på pensionat Svea på Storgatan när de besökte Staare.

FRÖSÖ TRIVIALSKOLA

Staare och Frösön var inte bara centrum för handel och förvaltning utan har också lång tradition som lärosäten. Den första egentliga skolan i Jämtlands län var Frösö trivialskola som låg i Stocke på Frösön. Skolan startade 1679 som en internatskola för pojkar. Det var ingen allmän folkskola, utan det vara endast en liten och utvald del av befolkningen som var elever där. De flesta eleverna var söner till militärer, präster, tjänstemän och förmögna bönder. När det byggdes ett nytt skolhus 1729 inrättades två rum på övre våningen som var reserverade för samiska pojkar. Bland de samiska eleverna märks renskötarsonen Anders Fjellner från Rutfjället i Härjedalen, som senare blev präst och poet och berömd för sitt verk *Solens söner.*

Trivialskolan flyttades så småningom till Staare och blev läroverk, Östersunds högre läroverk, som senare bytte namn till Wargentinskolan. Genom åren är det många samiska ungdomar från länet som har tagit studenten i Staare.

Samebröllop i Stora kyrkan, Staare. Brudparet Axel Tinderfjäll och Tordis Annie, f. Tomasson, Kvitsle. Mellan brudparet syns Axels bror Johan och t.h. Germund Jonasson med lådkameran i handen. Hallings foto, Jamtlis fotosamlingar.

JAMTLI

På länsmuseet Jamtli finns ett antal utställningar som ska spegla länets forntid och historia. En utställning handlar om samer och renskötsel, *Aajeh – samisk källa:*

Liksom vattnet som väller upp ur källan – närvarande och ändå på väg, är samernas kultur. Följ med på ett års vandring i renens spår från vår till vinter. På vägen möter du föremål och hantverk och får se hur varje del av renen togs tillvara. Slå dig ner i kåtan och lyssna på ett samiskt levnadsöde (finns på svenska, sydsamiska och jojk). Gå in under stjärnhimlen och njut bildspelet med Nils Thomassons vackra fotografier av samernas liv i början på 1900-talet.

På Jamtlis friluftsområde representeras den samiska kulturen av ett viste med torvkåta och två timrade förrådsbyggnader. Byggnaderna är uppförda på plats. En referensgrupp bestående av representanter från länets samebyar och sameföreningar deltog vid planering och uppförande av både inomhusutställning och viste. Folke Fjällström från Vålådalen byggde torvkåtan, och såg även till att den blev restaurerad några år senare. Vissa somrar har medlemmar från Staare sibrie suttit i kåtan och berättat om traditionellt samiskt levnadssätt och renskötsel, och något år har det också funnits renar i vistet. På referensgruppens initiativ gjordes även andra insatser

Vistet på Jamtli.

för det samiska kulturarvet. Bland annat intervjuades äldre samer om vinterflyttningar och tiggarresor till Hälsingland. Det gjordes även en dokumentation av samiska kulturlämningar i delar av Ohredahke sameby i Frostviken.

I Jamtlis bildarkiv finns en fantastisk samisk bildskatt bestående av Nils Thomassons efterlämnade fotosamling, sammanlagt flera tusen glasplåtar. Nils Thomasson (1880–1975), själv same och renägare, var född i Myssjö i Oviken men flyttade 1916 till Åre där han etablerade sig med ateljé och fotoaffär. Thomasson var en mångsidig fotograf och dokumenterade det mesta med sin kamera, men mest uppmärksammad är han för sina unika bilder av den tidiga fjällturismen och naturligtvis av samer och renskötsel.

Det finns även andra fotosamlingar med anknytning till samer och renskötsel i Jamtlis bildarkiv. Fotografen Einar Montén, som hämtade merparten av sina samiska motiv från trakten av Vemdalen, är väl representerad liksom Paulus Tannlund som främst fotograferade samerna i Oviksfjällen.

OFFENTLIG UTSMYCKNING

Det är en uppenbar brist på offentlig konst med samiska motiv och av samiska konstnärer i Staare. Undantag är skulpturerna på Sparbankshuset och i f.d. Sundsvallsbankens entré som beskrivs tidigare. Vad gäller kommunens offentliga konstverk så är Nils Möllbergs bronsskulptur *Stridande rentjur* från 1957 i Odensängsparken på Brunflovägen samt *Naturens ordning och reda,* en väggskulptur av Nilla Enerot i Rådhusets entré, det närmaste man kan komma. Enerots skulptur består av röda skidor i glas och många vita renhorn och ska symbolisera Staare som vinterstaden.

WILHELM PETERSON-BERGER

Tonsättaren Wilhelm Peterson-Berger (1867–1942) bodde under större delen av sitt liv i Sommarhagen på Frösön. Peterson-Berger vandrade gärna i fjällen och besökte ibland samevisten, speciellt i Sösjö- och Offerdalsfjällen. Ofta hade han samiska vägvisare på sina vandringar, och i flera reseskildringar har han skildrat sina möten med samer. I hans vikingadrama *Arnljot* finns det två samiska personligheter, Vaino och Ubma. Dramats huvudperson Arnljot lever under en period i vildmarken tillsammans med den vackra sameflickan Vaino. Under denna period var Arnljot ständigt hotad till livet, dels av jämtarna som sökte hämnd, men också av den grymma nåjden Ubma, som ville få Arnljot att berätta vart han hade gömt sina skatter. Vilka personer som har stått förebild för karaktärerna Ubma och Vaino är okänt, men en gissning är att de levde i Sösjö- eller Offerdalsfjällen.

Även i sin symfoni nr 3 i f-moll, *Same Ätnam,* hade Peterson-Berger hämtat inspiration från fjällvärlden.

Säte för myndigheter

Eftersom Staare är residensstad har flera myndigheter som berör rennäringen haft sina lokaler här. För de renskötande samernas del har det inneburit besök hos lappfogden, på lantbruksnämnden och länsstyrelsen och numera Sametinget.

LAPPVÄSENDET, LAPPFOGDEN OCH RENNÄRINGSENHETEN

1885 inrättades en tjänst som lappfogde i Jämtlands län med syfte att medla i konflikterna mellan renägare och bofasta i södra delen av länet. Till första lappfogde utsågs kronolänsman Adolf Suwe. Detta var det första steget i Lappväsendets uppbyggande. Tanken var att det skulle vara en tillfällig åtgärd, men så blev det inte utan istället utvidgades verksamheten så att även Norr- och Västerbottens län fick lappfogdar. Lappväsendet blev snart en fristående myndighet inom länsstyrelserna och Staare blev säte för Lappväsendet och Lappfogden. Lappväsendet blev snart en institution med mycket stora maktbefogenheter. En av lappfogdens viktigaste arbetsuppgifter var att kontrollera att renskötarna följde renbeteslagen som inrättades 1886 (i Jämtlands län trädde den i kraft först 1889), vilket i praktiken innebar övervakning, kontroll och detaljstyrning inte bara av renskötseln utan också av de renskötande samernas liv.

Lappordningsmän på länsstyrelsen, 7 juli 1960. Fr. v. Nils Thomasson, Åre, Jonas Åhrén, Frostvikens södra sameby, landshövding Anders Tottie, Gustav Mattsson, Kalls sameby, Fredrik Johansson, Glen, och lappfogde Bror Eidemo. Hallings foto, Jamtlis fotosamlingar.

År 1962 omorganiserades Lappväsendet så att myndigheten skulle få en tydligare inriktning mot rennäringsfrågor. Lappväsendet underställdes den statliga lantbruksnämnden och dess rennäringsnämnd, men låg organisatoriskt kvar under länsstyrelserna. Titeln lappfogde byttes 1966 ut mot »förste konsulent vid lappväsendet«. Konsulenterna skulle främst arbeta med rådgivning och stöd till renskötarna i frågor som rörde rationalisering och modernisering av renskötseln. 1971 kom en ny rennäringslag. Därmed upplöstes Lappväsendet som myndighet och verksamheten inordnades i lantbruksnämnderna, där det bildades särskilda rennäringsavdelningar. När lantbruksnämnderna upphörde på 1990-talet fördes rennäringsfrågorna åter till speciella enheter på länsstyrelserna.

Sedan 2008 är Sametinget central förvaltningsmyndighet och regeringens expertmyndighet med ansvar för frågor som rör rennäringen. De flesta frågor som rör rennäringen hanteras av Sametinget, men länsstyrelserna har fortfarande ansvar för vissa frågor, bland annat tillsyn över renräkningen och ansvar över att renlängder upprättas samt fastställande av högsta renantal. Länsstyrelsen har en rennäringsdelegation som består av ordförande som utses av regeringen, sex ledamöter samt ersättare för ledamöterna. Tre av ledamöterna och deras ersättare ska vara rennäringsutövare och ska utses efter samråd med Sametinget. Rennäringsdelegationen ansvarar för ärenden som rör upplåtelse av mark, jakt och fiske på renbetesfjällen och är även samrådsforum för frågor som i övrigt rör rennäringen (www.lansstyrelsen.se/jamtland).

Länsstyrelsen i Stockholm har tillsammans med Sametinget ett uppdrag att följa upp lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk som trädde i kraft den 1 januari 2010. Nationella minoriteter har rätt att bli betjänade på sina modersmål i alla kontakter med länsstyrelsen. På Länsstyrelsen i Jämtlands län finns i dag all information på hemsidan översatt till sydsamiska. En ambition är att ha tillgång till minst två samiskspråkiga personer som kan hjälpa till vid telefonsamtal och besök, och det finns även tillgång till tolkar. Myndigheten har ett samiskt namn, Leeneståvroe Jiemhten Leene, och på Samefolkets dag den 6 februari vajar den samiska flaggan både på residenset och länsstyrelsen. Länsstyrelsen har som policy att synliggöra det samiska folket och det samiska kulturarvet. Ett sätt att leva upp till detta är att visa på samisk närvaro i det informationsmaterial som produceras.

I dag hänger en målning av den samiske konstnären Niklas Blindh från Funäsdalen på väggen i landshövding Jöran Hägglunds tjänsterum.

Vinterbete

Ibland, speciellt på vårarna, kan man se enstaka renar alldeles intill Staare. För inte alltför många år sedan sågs till exempel en ren komma gående över Frösöbron en tidig morgon, och från bland annat Andersön och Norderön kommer årligen rapporter från folk som har sett renar. Då handlar det om renar som har missat transporten till sommarlandet och som har blivit kvar på vinterlandet och på egen hand letar sig västerut mot fjällen.

Numera skjutsas renarna oftast med lastbil till och från vinterbeteslandet. Tidigare flyttade flera samebyar renarna över Storsjöisen – de stora ytorna var idealiska att flytta på – men efter de stora vattenregleringarna är detta inte längre möjligt eftersom isarna är alltför riskabla. Ökad trafik på vägar och järnvägar liksom det moderna skogsbruket är andra faktorer som försvårar flyttning till fots på gammalt sätt. I samband med flyttningarna på Storsjön övernattade samerna ofta nära Staare, antingen i flyttbara tältkåtor eller, om det gällde enstaka nätter, under en gran eller ett renskinn. I Östersundsposten från 24 april 1924 finns en liten notis som berättar att dagen innan hade en renhjord passerat staden på väg mot Offerdal. Renarna tillhörde familjerna Bergkvist och Fjällberg som den vintern hade haft vinterbete i Kloxåsen, och kom närmast från Grytan i Brunflo. *Renarna passerade under Frösöbron vid Hornsberg, där ett stort antal åskådare samlats.*

Men renar och renskötare har inte bara flyttat förbi Staare. Man kan utan överdrift säga att Staare ligger mitt i renarnas vinterbetesland. Staden anlades på ett tidigare obebyggt myrlänt område som säkerligen erbjöd ett utmärkt renbete. I början av 1700-talet berättade kyrkoherden i Brunflo för den franske resenären och författaren A. de la Motraye: *Han sade mig att det var omkring fyrtio eller femtio samefamiljer, som på vintern kommo och slogo läger här och där omkring Storsjön, men att de nu redan begivit sig bort för att icke överraskas av värmen, som är fiende till deras renar. Han försökte, sade han, att bibringa dem i insikt i den kristna religionen, men han märkte blott alltför väl, att de tänkte mer på sina renar än på sina själar* (*Seigneur A. de la Motrayes resor 1711–1725).* Allteftersom staden växte krympte betesområdena, men långt in på 1900-talet betade renarna alldeles inpå stadens gränser och ännu i dag behöver man inte röra sig så långt utanför de centrala delarna av kommunen innan man kan träffa på vinterbetande renar. Framför allt är det samebyarna i de nordvästra och norra delarna av Jämtland som har vinterbetat i närheten av Staare eller har kommit för-

bi på flyttningarna; Jovnevaerie (f.d. Offerdals sameby) och Njaarke (f.d. Sösjö sameby) samebyar i Offerdals- och Sösjöfjällen samt Ohredahke (f.d. Frostvikens mellersta sameby) och Raedtievaerie (f.d. Frostvikens södra sameby). En anledning, förutom tillgång till bra renbete, till att renskötarna gärna höll till nära Staare var förstås närheten till marknader och torghandel där det fanns goda möjligheter att sälja renkött och skinn.

Petrus Gustafsson från Jänsmässholmen med renhjord vid Kläppe. Hallings foto, Jamtlis fotosamlingar.

Samer på Stortorget. Från vänster: obekant, Anna Thomasson och hennes make Anders samt Karin Mårtensson från Gäddede med maken Lars. Foto: Nils Thomasson, Jamtlis fotosamlingar.

Ett intressant material om vinterbete finns i f.d. landskamreraren Elof Huss utredning om renbetestrakterna i Jämtland och Kopparbergs län från 1959. Huss intervjuade ingående de fastboende om deras erfarenheter av samernas vinterflyttningar. Några exempel:

Lantbrukaren Lars Andersson i Kläppe, född 1906: *Från den tid Andersson börjat minnas och under åtskilliga år därefter besökte samer med sina renar vintertid praktiskt taget varje år Kläppe byområde. Frekvensen av dessa besök avtog sedan undan för undan. Renarna ha, då de besökt byområdet, allenast flyttat över detsamma. Flyttningsstråket har gått från Åskotts byområde efter timmervägen mot bebyggelsen i Kläppe och därefter vidare efter vägen till Lungre. Denna färdled har använts såväl under början av vintern vid flyttningen till vinterbetesmarkerna som under senvintern vid återfärden till fjällen.*

Lantbrukaren Johan Bergstedt i Västbyn på Frösön: *Omkring är 1920 började samer med sina renar att vintertid besöka byarna Västbyn, Västerhus, Kungsgården och Kråkstaflo (på Frösön) såväl under januari månad vid flyttning till vinterbetesmarkerna som under vårvintern vid återfärden till fjällen.*

Renar vid Kungsgården på Frösön. Foto: Jamtlis fotosamlingar.

Lantbrukaren Karl Björlid i Slandrom: *Under den tid Björlid minns ha samer med renar besökt Slandroms och de närbelägna byarna Namns och Öds byområden så tillvida att samerna under tre år i följd i början av 1920-talet vid flyttning i januari månad till vinterbetestrakterna haft renar å nämnda byarna områden i trakten av Svartsjöarna.*

Handlanden Gunnar Johansson i Staare: *Under Johanssons ungdom brukade samer vintertid uppehålla sig med renar under någon kortare tid vid varje tillfälle å den s.k. Långmyren i trakten mellan Rannåsen och Furulund inom Östersund nuvarande stadsområde. Samerna bodde därvid under bevakningen av renarna i kåtor, uppförda i trakten. Under nämnda tid och även senare samer dessutom haft renar vintertid då och då under någon kortare tid vid varje tillfälle i trakterna av Kånkback och Nifsåsen å Östersunds nuvarande stadsområde och trakten därinvid. Vid vissa besök ha samerna endast flyttat med renarna över här nämnda trakter ävensom över markområdena vid Torråsen och trakten söder därom inom Östersunds nuvarande stadsområde utan egentligt uppehåll för betning av djuren. Emellertid har frekvensen av samers besök med renar i dessa trakter undan för undan avtagit och såvitt Johansson har sig bekant ha samer med sina renar ej besökt Östersunds stadsområde sedan någon vinter i början av 1950-talet. Under Johanssons tid ha allenast samer i nuvarande Offerdals lappby besökt dessa trakter med sina renar.*

Och slutligen lantbrukaren Erik Håkansson i Ope, född 1888: *Samer ha i allmänhet besökt Ope och den intilliggande byn Optands byområde vid de tillfällen, då de betat sinar renar inom den nordost belägna byn Brynje. Betningen av renarna ha vid varje tillfälle i allmänhet pågått under cirka 2 månades tid med början i januari eller februari månad. Renarna ha under betningen uppehållit sig å floarna inom Ope och Optands byområden. Ett och annat år har den intilliggande byn Torvallas byområde av lapparna använts som flyttningsled.*

Flera renskötare har också berättat om vinterbete i östersundstrakten:

Vi flyttade vintertid till trakterna utanför Östersund. 1925 var vi öster om Grytans skjutfält och Kyrkås. En vinter hade vi renarna vid Svartsjöarna på Brattåsen. Det var 1922. Då var det hundraprocentigt bra bete. Renarna höll sig på samma ställe hela vintern. En vinter var vi i Slandrom. Då var det nära att åka över isen till stan och gå på bio (Lore Fjällberg, från dåvarande Sösjö sameby i Andersson 2000: *Den sista rajden*).

Renskötaren Mats Bergkvist från Jovnevaerie sameby berättade 2014: *Min farfar och far var vid Svartsjöarna några vintrar runt 1920. De var också i Rannåsen något år. Då åkte de skidor in till stan på kvällen. De var även vid Kungsgården på Frösön och i Åskott. Runt Grytans skjutfält är det bra vinterbete. När militärerna var där var det besvärligt, då måste renskötarna kolla för varje dag om det var övning. I dag är det inga problem. Offerdals-samerna har också flyttat över Åssjön mot Lugnvik och därifrån genom Badhusparken i Östersund till Slandrom.*

Det känns väldigt främmande för oss i dag att föreställa sig renskötare med hundratals betande renar i Torvalla, en förort som i dag har en befolkning på flera tusen personer, eller en stor renhjord på flyttning genom

Strömsund
N
Åre
Lit
Kläppe
Kyrkås
Indalsälven
Rödön
Ås
Väg 45
Torråsen
Väg 87
Västbyn
Bynäset
Frösön
Tjalmarsundet
Kungsgården
STAARE
Brynje
Stugun
Andersön
Norderön
Torvalla
Ope
Slandrom
Orrviken
Grytan
Singsjön
Svartsjöarna
Finnmon
Brunflo
Rissna
Hara
Väg 45
Svenstavik
Sundsvall

Vinterstaden i Badhusparken. Men det är faktiskt bara ett par generationer tillbaka som detta tillhörde vintervardagen.

Bostadsförhållandena på vinterbeteslandet varierade. Ibland bodde samerna i tältkåta för att ha nära till renhjorden, men det förekom även att de bodde i fasta torvkåtor. Från början av 1900-talet blev det allt vanligare att renskötarna hyrde in sig i en bagarstuga eller fjöskammare hos de bofasta. Vanligen återkom de till samma familj år efter år.

Vi var i Kyrkås och Rissna på vintrarna. Vi hyrde oftast husrum hos samma bonde år från år. Efterhand fick vi hyra allt bättre bostäder (Jamtlis arkiv).

SVARTSJÖARNA

Vinterbete vid Svartsjöarna återkommer ofta i det äldre källmaterialet. De tre Svartsjöarna; Norra och Södra Svartsjön och Mellansjön, ligger i ett högländ sankt område mellan två av Storsjöns vikar; Brunfloviken och viken som går förbi Hara och Hackås ned till Svenstavik. Alldeles väster om norra Svartsjön ligger Finnmon, Finnmoflon och Finnmotjärnen. Finn är den gamla beteckningen på samer i Jämtland och Härjedalen, och här har vi ett konkret vittnesbörd på äldre samisk närvaro: *Reste tillbaka från Finnmon. Detta ställe har fått namn af samer, som i förra tider innehaft denna trakt och betat sina renar på ännu befintliga Renmossfloar vid Svartsjöarne* berättar historikern Fale Burman i sina konceptdagböcker från 1792–1802. Vad menade Burman med att samerna »i förra tider innehaft denna trakt« månntro? Menar han att det fanns en permanent skogssamisk befolkning vid Svartsjöarna, eller syftade han på återkommande vinterbete? Finnmon har i senare tid använts

Runt Svartsjöarna finns det fina vinterbetesmarker.

Intill den här tallen hade Sigrid och Jakob Fjällberg sin tältkåta under ett par år på 1930-talet.

som fäbodvall. På en modern karta har den Södra Svartsjön namnet Lobbersjön. Samma namn (samiska Loabpeken) har en sjö i Jijnjevaerie sameby i nordvästra Jämtland. Kan det finnas ett samband mellan namnen? *Jag var dräng hos Jacob Fjällberg i Sösjö 1926. Vi flyttade med renarna över Storsjöns is till Brattåsen, Klaxåsen och Gillhov. En vinter bodde vi i tältkåta vid Svartsjöarna nära Brattåsen och det var hemskt kallt* (Lore Persson från Sösjö sameby i Andersson 2000: *Den sista rajden).*

Min farfar och far var vid Svartsjöarna några vintrar runt 1920 (Mats Bergkvist, Jovnevaerie sameby).

Vid Svartsjöarna finns en plats som kallas för Finnmon. Där bodde Jakob och Sigrid Fjällgren i en tältkåta intill en ovanligt stor tall åren 1930–32 (Åke Sjödin, Tandsbyn).

TJALMARSUNDET

Sundet mellan Bynäset på Frösön och Andersön heter Tjalmarsundet. Just där brukade renskötarna flytta med renarna på väg till och från vinterbeteslanden i östra och södra Jämtland. Det är svårt att hitta någon förklaring till namnet Tjalmar(sundet) i de nordiska språken, men på äldre tiders sydsamiska heter sund tjulome (Collinder 1964) och i dag är de flesta överens om att det är det samiska ordet som har gett sundet dess namn.

Vinterbete i dag

Väder, snö- och betesförhållanden, rovdjur och diverse yttre faktorer styr vinterrenskötseln. Dessa faktorer förändras från år till år, men även under ett och samma år, och den ena året är därför sällan det andra likt. Därmed är det också svårt, eller omöjligt, att planera vinterbetet långsiktigt. Betesmarker som inte har använts på lång tid kan nästa vinter vara livsviktiga. Vinterbetet är flaskhalsen för många samebyar. Förutom att betesförhållandena kan vara besvärliga och rovdjuren många så blir markerna alltmer fragmenterade av vägar, järnvägar, skogsbruk och vindkraftsparker. Ett enskilt ingrepp kanske inte spelar så stor roll, men alla ingrepp sammantagna innebär att det blir mycket svårt att hitta sammanhållna betesområden. En annan faktor som oroar är klimatförändringarna med stigande temperaturer och kortare vintrar. Renen är ett arktiskt djur som trivs bäst när det är svalt. Hur kommer den att klara av en stigande temperatur?

De flesta vintrar betar renhjordar fortfarande i närheten av Staare. Under vintern 2014–2015 har Örjan Åhrén från Ohredahke sameby i Frostviken haft sina renar i trakten av Singsjön i östra delen av Staaren tjielte. Både renarna och Örjan trivs bra i trakten. Ett problem kan vara skoteråkningen i närheten av Staare och Brunflo; när folk buskör på lavmarkerna blir det massor av spår som sedan fryser till is så att renarna inte kan komma åt laven, men det förekommer inte så ofta.

Örjan Åhrén har samlat renarna i en hage vid Singsjön utanför Staare inför vårflyttningen tillbaka till frostvikenfjällen 2015. Foto: Sylvia Sparrock.

Spår efter samisk närvaro

Det är svårt att hitta några fysiska spår efter samernas närvaro i vinterbetesmarkerna. En tältkåta lämnar nästan inga spår efter sig. I bästa fall finns en ring med stenar som omgärdade eldstaden, men oftast använde man inte stenar utan trästockar för att avgränsa eldstaden vintertid. Då blir det inga spår kvar förutom lite kol och aska som snart försvinner. Från fasta torvkåtor kan man ha tur och hitta en ring med rester av näver och torv och en eldstad i mitten. Men de flesta kåtaplatser på vinterlandet är antingen övervuxna med skog och sly, överodlade eller förstörda av modernt skogsbruk så att det i princip är omöjligt att hitta dem. Från nyare tider kan det finnas skiljningshagar och andra mindre renskötselanläggningar som visar vart renarna brukar beta.

Något som indirekt visar på samisk verksamhet är de lokala ortnamn som finns kvar på äldre kartor, i ortnamnsförteckningen på DAUM och i andra arkiv, och i folkminnet. Ofta lever sådana namn kvar i generationer utan att någon längre reflekterar över att de har med samer och renskötsel att göra. Från trakten runt Staare finns till exempel *Finnhällan* i Svedje i Brunflo, *Lappviken* i Söre (Lit) och *Lappholmen* utanför Gästis terrass i Lit liksom *Finnkojflon* strax utanför Krokom, *Finntjärnen* på Rödön och *Lappholmen* i Hara. Säkert finns det många flera namn av samma slag som inte är nedtecknade och som i dag snabbt faller i glömska.

Ibland finns det samiska föremål och fotografier kvar på gårdarna där renskötarna brukade hyra in sig under vintrarna. Byteshandel förekom ofta. Kanske bytte samerna slöjdalster mot smör, mjölk och ost. Renskinnsskor, »lapptussar«, var mycket populära bland lokalbefolkningen och var en vanlig bytes- och handelsvara liksom renskinn.

I arkiven kan man hitta uppgifter om samer på vinterlandet, bland annat i kyrkoböcker och husförhörslängder, i Jamtlis arkiv och i lappfogdearkivet. Följande uppgift får kanske anses höra hemma bland skrönorna, men den har ändå ett visst intresse: *Norderön sägs första gången blifvit bebodd af 2:ne lapphushåll. Deras afkomlingar hafva i allmänhet varit småväxta och brunögde, däraf de av sockenmännen fått öknamnet Norderö-lappar* (I Nordlander, *Norrländska samlingar första delen 1–6).*

Tjalmarsundet mellan Frösön och Andersön.

Sockenlappar

En grupp samer som ofta glöms bort är de så kallade sockenlapparna.

Sockenlapp är en benämning som har använts i olika sammanhang, ibland synonymt med fattiglapp eller tiggarlapp, alltså en same som inte själv klarade sin försörjning och därför vistades i bygden. Sockenlapp i egentlig mening var däremot att betrakta som en egen yrkeskategori. Det var en av socknen antagen och beskyddad same som mot ersättning utförde sysslor åt bönderna, sysslor som de själva föraktade. Avlivning och kastrering av hästar, hundar och kattor tillhörde sockenlappens uppgifter. Sockenlappar är kända från alla landskap utom Härjedalen, från norra Uppland till Ångermanland norr om Skuleskogen. Den första gången termen sockenlapp förekom i skriven form är i begravningsboken i Bergs socken när sockenlappen Clemet Mårtensson avled 1731. Även om sockenlapparna var anställda på ungefär samma villkor som sockenskräddare och skomakaren så utgjorde de en liten och marginaliserad grupp och stod mycket lågt på den sociala skalan. Sockenlapparna kände vanligen utanförskap både med den bofasta befolkningen och med fjällsamerna och hade därför sina mesta kontakter med andra sockenlappar. Förutom sina ordinarie sysslor var de ofta skickliga hantverkare och bland annat deras korgar av björkrötter, rep och kvastar var uppskattade av lokalbefolkningen. Många sockenlappar ansågs ha speciella gåvor och anlitades ofta för sin förmåga att bota sjuka djur och människor. De ansågs också vara trollkunniga, något som de bofasta hade stor respekt för.

Socknen brukade upplåta en bit mark åt sina sockenlappar så att de kunde föda några djur. Sockenlappbostället låg vanligen i utkanten av en by eller på kronans allmänning i skogen mellan två byar. De första åren som bofast höll sockenlappen fast vid sin byggnadstradition och bodde i kåta, men med tiden tog han till sig de bofastas byggnadsskick och byggde sig en stuga och kanske en liten ladugård. Kanske var det en sockenlapp som bodde på Lapphägnen, ett torp i Böle i Lit, varifrån det finns uppgifter om att samer skulle ha bott både sommar och vinter (uppteckning DAUM från 1936)?

I Jämtland fanns sockenlappar i ungefär hälften av sockarna. I själva Staare fanns vad vi vet inga sockenlappar, men från flera sock-

nar runt Staare som Kyrkås, Lit, Ås, Sunne och Rödön finns skriftliga uppgifter om sockenlappar. Från Brynje i Kyrkås socken berättas till exempel *Att slagta och snöpa hund eller katt, hade man Sockenlappen till, för det skulle han ha sitt uppehelle på platsen där han var stattsjonärad. Om sockenlappen i Kyrkås vet vi att han fick 18 skilling för slakt av häst, för hund 8 skilling och för katt 4 skilling i kontant ersättning. För kastrering av hund och katt fick han 2 skilling.* I ett sockenstämmoprotokoll från Lits socken 26 oktober 1829 uppges att en Lars Larsson antogs på prov som sockenlapp. I detta fall blev sockenmännen missnöjda med den antagna samen, som förpassades ur socknen.

Systemet med sockenlappar upphörde under slutet av 1800-talet. Industrisamhället var på väg att ersätta bondesamhället och bönderna slaktade sina djur själva eller skickade dem till slakteriet och det fanns inte längre behov av sockenlappens tjänster.

Sockenlappbostället vid Lavsjön på Rödön. Husgrunder och stenrösen berättar om bosättningen.

BUERIE BÅATEME

Välkommen till Östersund, samernas Staare!

Staare har i alla tider varit samlingsplats för samerna i södra delen av Saepmie. Här hölls det första samiska landsmötet 1918, hit har man farit för att sälja skinn på Gregoriemarknaden och för att ha möten med lappfogden och andra myndigheter. På 2000-talet etablerades Gaaltije, sydsamiskt kulturcentrum, och ungefär samtidigt fick Sametinget ett lokalkontor i staden. Runt Staare finns fina vinterbetesmarker för renarna, och det är fortfarande samebyar som har renarna på vinterbete alldeles intill staden. Tidigare, före vattenregleringarna, var renar och renskötare på flyttning på Storsjöisen utanför Staare och Frösön en vanlig syn. Om detta och mycket annat kan du läsa i broschyren.

Minna Andersson och Anna Gustafsson säljer färskt renkött på Stortorget i Staare. Foto: Jamtlis fotosamlingar.

GAALTIJE sydsamiskt kulturcentrum

Länsstyrelsen Jämtlands län

Skrifter utgivna av Gaaltije 19
ISBN 978-91-981159-3-2 · ISSN 1650-3503

TEXT & BILD DÄR EJ ANNAT ANGES: Ewa Ljungdahl · GRAFISK FORM: Gudrun Ros · TRYCK: Åtta.45, Järfälla 2015